

Kompositionsprincipper og tonearter

Kirketoneartssystemet opstod bl.a. som en løsning på nogle praktiske problemer (bl.a.) i Introitus.

De fleste tekster til messens propriumsled er taget fra Davids salmer. Et salmevers består som regel af 2 linjer, der er urimede, umetriske og af forskellig længde. Det afspejler sig i den måde, det blev sat i musik på:

I versene samt ”den lille doxologi” i Introitus, Offertorium og Communio blev melodierne komponeret vha. en række formler (små musikalske fraser), der nøje afspejlede salmeversets struktur: Hver linje i verset indledes med *initium* – en opadgående melodisk bevægelse. De efterfølgende stavelser synges på én tone, *recitationstone*. De sidste stavelser i første linje synges til *mediato*, en musikalsk figur, der runder af, uden at afslutte. Slutningen af 2. linje synges til *terminatio*, en faldende melodisk bevægelse, der virker afsluttende.

Øvelse: Find *initium*, *recitationstone*, *mediato* og *terminatio* i salmeverset i Introitus ”Puer natus est” (lektion...)

Antifonerne var derimod helt frit komponerede. Da liturgien blev fastlagt, skulle disse forskellige satstyper kombineres. Dvs. man skulle have sat en frit komponeret antifone sammen med et vers, der var komponeret efter formel-princippet. For at dette kan fungere musikalsk, må der findes en formel, der passer musikalsk til antifonen:

- Der må ikke opstå grimme spring (tritonus, septim) i overgangene
- De to dele må ikke afvige for meget fra hinanden i tonehøjde og ambitus – både af æstetiske og praktiske hensyn til sangerne
- De to dele må passe til hinanden tonalt, dvs. betone de samme toner.

Man grupperede så ganske enkelt de eksisterende melodier efter finaltone og ambitus. Det gav de 8 forskellige tonearter. Til hver af dem dannede man så tilsvarende formler, der tog hensyn til de nævnte kriterier. For at få overgangen fra vers (formel) til antifone (frit komponeret) ”glat” lavede man forskellige udgaver af *terminatio*, så man altid kunne finde en, der passede til antifonen.

Systemet er vist skematisk på næste side.

Øvelse: Find 7. toneart i skemaet. Passer de viste *initium*, *mediato* og *terminatio* til det, I fandt i ”Puer natus est”? Begynder antifonen på den måde, som skemaet viser?

Da man indførte systemet, var det ikke alle melodier, der passede ind i det: Nogle melodier, der sluttede på a, h eller c måtte tilrettes lidt. Ofte kunne det gøres ved at transponere så finaltonen blev en af de tilladte. Hvis der så blev brug for f.eks. et enkelt fis, rettede man det til et f.

Nogle melodier kunne dog ikke tilrettes uden at lide alvorlig skade. Mange melodier sluttede på a, og brugte både tonerne b og h i karakteristiske sammenhænge, der ikke kunne ændres. Man opfattede så melodien som stående i 2. toneart, transponeret en kvint op. Tonen a blev så opfattet som en ”stedfortræder-finaltone” for tonen d. Dette gælder for mange af Gradualerne i 2. toneart!

Nu var det jo ikke alle messesatserne, der havde brug for at sætte formelsungne led sammen med fritkomponerede. Alligevel fik disse melodier en toneartsbetegnelse. Det var vigtigt for teoretikerne, at systemet omfattede alle melodierne, selv om der ikke var et praktisk behov for det (hvilket i øvrigt er karakteristisk for hele den vestlige musikhistorie)

Man kan med god ret hævde, at mange af melodierne er mere eller mindre pentatone (dvs. ikke har brug for en oktavbaseret skala) – og at især de frygiske / hypofrygiske melodier ikke udnytter skalaens karakteristiske træk. Der er således en modsætning mellem det teoretiske system og praksis.

Men indførelsen af systemet medførte som nævnt tilpasninger af de eksisterende melodier, og nye melodier blev naturligt nok komponeret i overensstemmelse hermed. Det fører med tiden bl.a. til en mere terts-orienteret tonalitet frem for den pentatone.

Kirketoneartsystemet

Antifone

Psalmodiformel
(eksemplificeret ved formlerne til introitus)

Ambitus i følge
Dialogus de Musica
Finalione

Initium Tenor Mediatio Initium 2 Tenor

Terminationer (differenties)

Typiske antifonebegyndelser

Protus authenticus
= 1.tonus el. modus
(på dansk ofte 1.toneart)

Protus plagalis
= 2.tonus el. modus

Deuterus authenticus
= 3.tonus el. modus

Deuterus plagalis
= 4.tonus el. modus

Tritus authenticus
= 5.tonus el. modus

Tritus plagalis
= 6.tonus el. modus

Tetrardus authenticus
= 7.tonus el. modus

Tetrardus plagalis
= 8.tonus el. modus.

(fra Gads musikhistorie)